

ІНДИКАТИВНА ДІАГНОСТИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Територію з точки зору економіки доцільно розглядати як просторовий базис розселення населення та базування промисловості або як об'єкт, що характеризується певним ресурсним та людським потенціалом. Наявність депресивних територій в старопромислових регіонах стає причиною зниження всіх показників їх соціально-економічного розвитку.

Якщо в Європі, США депресія в старопромислових регіонах стала рушійною силою руйнування традиційних структур і зв'язків, переходу до нових технологій, перерозподілу зайнятості населення та схеми розміщення продуктивних сил тощо, то занепад старопромислових регіонів в Україні привів до економічної стагнації, уповільнення процесу технологічного оновлення, адекватного сучасним вимогам.

Вчені протягом багатьох років акцентують увагу на безперспективності та небезпеці подібного «розвитку» економіки старопромислових регіонів, пропонують шляхи вирішення цієї проблеми. Серед таких робіт можна відмітити роботи І. Александрова [1], В. Антонюк [2], О. Амоші [2], Б. Беззубка [3], Л. Беззубко [3], Є. Клепа [4], В. Ляшенка [5], О. Новікової [2], О. Снігової [6], І. Хаджинова [7], Ю. Харазішвілі [8] та багатьох інших.

Ураховуючи залежність розвитку багатьох міст старопромислових регіонів від містоутворюючих промислових підприємств, треба відмітити, що вкрай незадовільна їх робота негативно впливає на більшість показників соціального розвитку цих територій.

Для пошуку шляхів трансформації старопромислових регіонів України треба з'ясувати «природу» та ступінь їх деградації, бо надзвичайно важливо врахувати всі особливості того чи іншого регіону: його галузеву спеціалізацію, причини депресивних проявів, умови економічної діяльності та передумови для її активізації, визначити цілі й чинники та індикатори соціально-економічного розвитку таких регіонів.

На рис. 1 показано розподіл по регіонах тільки одного з показників соціально-економічного розвитку – введення в експлуатацію житла у 2011 році, який наглядно демонструє, що занепад старопромислових регіонів продовжується протягом багатьох років. Якщо у переважній більшості областей рівень введення житла приблизно дорівнює середньому по країні, то у старопромислових регіонах він в 3-3,5 раза нижче.

Рис. 1. Введення в експлуатацію житла у 2011 році, м² загальної площі на 1000 осіб населення (складено автором за даними [9])

Така тенденція зберігалася по 2013 рік, але, починаючи з 2014 року, картина різко змінюється. Розподіл по регіонах введення в експлуатацію житла за 9 місяців 2017 року наведено на рис. 2.

Збільшується кількість регіонів, в яких рівень введення житла вище середнього по Україні (162,1 м³ на 1000 осіб населення). Це переважно західні регіони країни. Але також збільшується й кількість регіонів, в яких рівень введення житла значно

нижче середнього. Із старопромислових регіонів у цю градацію попали Дніпропетровська та Запорізька області. Але якщо у Дніпропетровській області рівень введення житла постійно, хоча й незначно, кожного року зростає (за винятком 2014 року), то у Запорізькій області він постійно зменшується (за винятком 2012 року). Найбільші ж зміни спостерігаються у Донецькій та Луганській областях унаслідок подій у Донбасі.

Рис. 2. Введення в експлуатацію житла за 9 місяців 2017 року, м² загальної площі на 1000 осіб населення (складено автором за даними [9])

Так, за 9 місяців 2017 року у Донецькій області було введено усього 7,8 м³ на 1000 осіб населення, у Луганській ще менше, всього 5,9 м³ на 1000 осіб населення.

Аналогічна ситуація спостерігається по усіх показниках соціально-економічного розвитку старопромислових регіонів за 2014-2016 роки [10].

Але стан соціально-економічної сфери не визначається тільки кількісним вимірюванням на підставі офіційних статистичних даних, багато його складових залежать від якості цих складових. І треба зазначити, що їх якість можна суттєво підвищити за рахунок використання Інтернету для отримання потрібної та більш повної інформації для покращання рівня освітянських послуг, у тому числі за рахунок доступу до бібліотечної інформації, можливості медикам невеликих місць та сіл проконсультуватися з найкращими фахівцями діагностичних центрів та клінік не тільки в нашій країні, а й за кордоном. Інтернет також надає можливість знайомитися зі світовими культурними надбаннями й новинками у цій сфері. Не можна не враховувати й той факт, що за

допомогою Інтернету з'явилася можливість більш якісного спілкування між людьми чим поштовий та телефонний зв'язок.

Приймаючи до уваги те, що на один комп'ютер з доступом до Інтернету у більшості випадків припадає більше одного користувача, встановити точну кількість користувачів Інтернету неможливо, але можливо розрахувати щільність провайдерів на певній території

$$I_{ин} = \frac{K_{ин}}{Пл_T}, \quad (1)$$

де $I_{ин}$ – індикатор щільності інтернет-провайдерів, провайдерів на км²;

$K_{ин}$ – кількість інтернет-провайдерів;

$Пл_T$ – площа території, км².

Окрім щільності інтернет-провайдерів слід розрахувати, яка їх кількість припадає на 1000 чоловік, що мешкають на цій території, тобто індикатор насиченості

$$I_{инп} = \frac{K_{ин}}{K_{чт}} \times 1000, \quad (2)$$

де $I_{ин}$ – індикатор насиченості інтернет-провайдерів, провайдерів на 1000 чол.;

$K_{ин}$ – кількість інтернет-провайдерів;

$K_{чт}$ – кількість громадян, що мешкають на певній території, чол.

Не можна не враховувати той факт, що в Україні постійно збільшується не тільки загальна кількість пенсіонерів, але й частка працюючих пенсіонерів в обліковій кількості штатних працівників.

З метою більш досконалого встановлення реального стану людського потенціалу певної території слід розрахувати такі індикатори:

$$I_{п} = \frac{K_{п}}{Пл_{т}}, \quad (3)$$

де $I_{п}$ – індикатор щільності пенсіонерів, чол./км²;

$K_{п}$ – кількість пенсіонерів, чол.;

$Пл_{т}$ – площа території, км²;

$$I_{пп} = \frac{K_{пп}}{Пл_{т}}, \quad (4)$$

де $I_{пп}$ – індикатор щільності працюючих пенсіонерів, чол./км²;

$K_{пп}$ – кількість працюючих пенсіонерів, чол.;

$Пл_{т}$ – площа території, км²;

$$I_{пв} = \frac{K_{пв}}{Пл_{т}}, \quad (5)$$

де $I_{пв}$ – індикатор щільності громадян передпенсійного віку, чол./км²;

$K_{пв}$ – кількість громадян передпенсійного віку, чол.;

$Пл_{т}$ – площа території, км².

В Україні середній розмір пенсії є надзвичайно малим (у 2017 році він становив всього 1828,3 грн), тому можна стверджувати, що бажання працювати після виходу на пенсію залежить у більшості випадків не від гарного фізичного стану людини. Але така велика частка працюючих пенсіонерів стала однією з причин недостатньої кількості робочих місць для випускників вузів та професійно-технічних закладів. Цілковито зрозуміло, що це не єдина причина.

У реальному суспільному житті щільно переплетено та однаково необхідно матеріальне (речове) та ідеальне (духовне). Духовне життя суспільства складається із задоволення духовних потреб, функціонування свідомості (суспільної та індивідуальної), стосунків між людьми, різноманітних форм їх спілкування, воно охоплює не тільки ідеальні явища, але й суб'єктів, що займаються духовними цінностями (бібліотеки, театри, музеї, навчальні заклади, релігійні та суспільні організації тощо). Уже в первісну епоху склалися перші уявлення про духовність, у вітчизняній філософській традиції завжди існувала пильна увага до проблеми духовності. У Київській Русі наявним був духовно-моральний ідеал із перевагою духовного над матеріальним («Повість минулих літ», «Домострой» тощо). Глибокі та оригінальні думки з цього приводу є в «Філософії серця» Григорія Сковороди. Цю тему розвивали видатні мислителі: Микола Гоголь, Пантелеймон Куліш, Памфіл Юркевич.

Загальна атмосфера толерантності, віротерпимості, яка мала місце в Київській Русі, була не лише передумовою вільного розвитку на її теренах релігійного розмаїття, а й сама віротерпимість, як соціально-психологічний феномен, живилася, закріплювалася множинністю співіснуючих релігійних напрямів.

Якщо індикаторами стану сфери культури на певній території можна вважати щільність бібліотек, кінотеатрів, музеїв тощо, то індикатором духовної складової соціальної сфери можна вважати щільність релігійних організацій на певній території

$$I_{дс} = \frac{K_{ро}}{Пл_{т}}, \quad (6)$$

де $I_{дс}$ – індикатор щільності релігійних організацій на певній території, організацій на км²;

$K_{ро}$ – кількість релігійних організацій на певній території;

$Пл_{т}$ – площа території, км².

Цілковито зрозуміло, що цей індикатор не в змозі повною мірою відобразити стан духовної складової соціальної сфери території, але можна розрахувати статистичні показники, які опосередковано його відображають.

Цікавою з точки зору діагностики такої складової як духовна було б визначення таких індикаторів:

$$I_{сг} = \frac{K_{сг}}{K_{чт}} \times 1000, \quad (7)$$

де $I_{сг}$ – індикатор насиченості самогубств, самогубств на 1000 чол.;

$K_{сг}$ – кількість самогубств;

$K_{чт}$ – кількість громадян, що мешкають на певній території, чол.;

$$I_{аб} = \frac{K_{аб}}{K_{чт}} \times 1000, \quad (8)$$

де $I_{аб}$ – індикатор насиченості абортів, абортів на 1000 чол.;

$K_{сг}$ – кількість абортів;

$K_{чт}$ – кількість громадян, що мешкають на певній території, чол.;

$$I_{розн} = \frac{K_{розн}}{K_{чт}} \times 1000, \quad (9)$$

де $I_{розн}$ – індикатор насиченості розлучень, розлучень на 1000 чол.;

$K_{сг}$ – кількість розлучень;

$K_{чт}$ – кількість громадян, що мешкають на певній території, чол.;

$$I_{бд} = \frac{K_{бд}}{K_{чт}} \times 1000, \quad (10)$$

де $I_{бд}$ – індикатор насиченості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей на 1000 чол.;

$K_{сг}$ – кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

$K_{чт}$ – кількість громадян, що мешкають на певній території, чол.

Враховуючи надзвичайно складне фінансове становище в Україні, керівництво кожного регіону замість надії на вирішення проблем центром має

розраховувати лише на власний ресурсний потенціал і мобілізувати творчі зусилля управлінського персоналу на пошук шляхів самозабезпечення, тому вкрай необхідною стає оцінка існуючого стану та перспектив розвитку, тобто як можна більш повної діагностики соціально-економічного стану регіону в цілому.

Все вищенаведене стосується будь-якого регіону, будь-якої території, але старопромислові регіони мають свої особливості, які суттєво впливають на їх соціально-економічний розвиток. Прямий вплив мають ті чинники, що безпосередньо поліпшують або погіршують якість життя окремої людини. У першу чергу, до них можна віднести умови життя, які, на жаль, тільки погіршуються в старопромислових регіонах, бо через затухання розвитку промисловості, погіршується й стан житлово-комунального господарства, доступність певних видів послуг, задоволення базових потреб.

До чинників, що мають непрямий вплив, але які в цілому негативно впливають на соціальний розвиток старопромислових регіонів, можна віднести: специфічну структуру, склад та щільність населення, низький рівень народжуваності та високий смертності, постійне зниження тривалості життя, негативну динаміку споживання, перерозподіл доходів і власності в суспільстві, низькі доходи та витрати сімей, незадовільні показники освіти та освіченості населення, незадовільний стан всіх об'єктів соціальної інфраструктури.

В старопромислових регіонах, де види діяльності, під які було сформовано систему розселення та соціальну інфраструктуру, мають негативну тенденцію щодо свого розвитку, інфраструктура стає обтяжливою для регіону, зростає рівень безробіття не тільки на підприємствах основних галузей, а й на підприємствах сфер освіти, охорони здоров'я, культури та надання побутових послуг.

Ще одним важливим чинником є стан довкілля, тому що рівень забрудненості є надзвичайно високим у старопромислових регіонах.

Становище України ускладнюється тим, що більшість індустріально розвинених країн завершили перехід до ресурсозберігаючих технологій, вторинного використання відходів, а ми тільки розпочинаємо розв'язувати цю проблему.

Тому при оцінюванні соціально-економічного стану території доцільно розраховувати такі індикатори:

$$I_{\text{інп}} = \frac{K_{\text{іт}}}{\text{Пл}_T}, \quad (11)$$

де $I_{\text{іт}}$ – індикатор щільності підприємств, що впроваджували інноваційні технології, підприємств на км²;

$K_{\text{іт}}$ – кількість підприємств, що впроваджували інноваційні технології;

Пл_T – площа території, км²;

$$I_{\text{нт}} = \frac{K_{\text{нт}}}{\text{Пл}_T}, \quad (12)$$

де $I_{\text{нт}}$ – індикатор щільності підприємств, що використовували новітню техніку, підприємств на км²;

$K_{\text{нт}}$ – кількість підприємств, що використовували новітню техніку;

Пл_T – площа території, км²;

$$I_{\text{рт}} = \frac{K_{\text{рт}}}{\text{Пл}_T}, \quad (13)$$

де $I_{\text{рт}}$ – індикатор щільності підприємств, що використовують ресурсозберігаючі технології, підприємств на км²;

$K_{\text{рт}}$ – кількість підприємств, що використовують ресурсозберігаючі технології;

Пл_T – площа території, км²;

$$I_{\text{пв}} = \frac{K_{\text{пв}}}{\text{Пл}_T}, \quad (14)$$

де $I_{\text{пв}}$ – індикатор щільності підприємств, що переробляють відходи, підприємств на км²;

$K_{\text{пв}}$ – кількість підприємств, що переробляють відходи;

Пл_T – площа території, км²;

$$I_{\text{вв}} = \frac{K_{\text{вв}}}{\text{Пл}_T}, \quad (15)$$

де $I_{\text{вв}}$ – індикатор щільності підприємств, що використовують відходи, підприємств на км²;

$K_{\text{вв}}$ – кількість підприємств, що використовують відходи;

Пл_T – площа території, км².

Сьогодні необхідність досягнення сталого розвитку регіонів розуміють не тільки вчені, але й керівники на найвищому рівні. Йде інтенсивний пошук нової національної ідеї. Наразі слід перебороти перекоє, допущений у ході реформ, тобто підсилити соціальну спрямованість економіки. Але робити це потрібно на підставі науково обґрунтованого та ретельно визначеного підходу, коли будуть врівноважені інтереси всіх соціальних верств у суспільстві, що дозволить знайти соціальний компроміс й спосіб його дотримання.

Досягнення сталого розвитку регіонів, у тому числі старопромислових, підвищення якості життя населення повинно стати найважливішим пріоритетом всіх рівнів влади, як загальнолюдська ідея, здатна істотно вплинути на весь розвиток України в XXI ст.

Ще В. Вернадський зазначав, що збереження на Землі умов для життя і щастя людей повинне відбуватися під впливом розуму й волі, коли визначальним чинником має бути не стихія природного розвитку, а інтелект людини. Видатний російський філософ, езотерик, психолог й астролог Авессалом Підводний (за фахом математик) у одній зі своїх праць зазначав, що «Маркс как-то заметил, что до него философы старались лишь объяснить мир, он же считает, что философия должна также его надлежащим образом изменить. Автор, однако, видит задачу философии скорее обратной: объяснить людям, что перед тем, как преобразовывать мир, нужно научиться хотя бы примерно представлять себе его законы. Тогда становится возможным синергетический подход, когда и овцы целы и волки сыты, и

модные дамы добровольно отказываются носить меха как домашних, так и диких животных» [11, с. 54]. Автор у цій своїй роботі дає надзвичайно детальний опис організму людини як структури, що складається із «семи тонких тел». Автор доводить, що аналогічно організму людини можна розглядати тонкі тіла держави, колективу людей та взагалі будь-якої системи, розуміючи під цим сукупність семи тіл і всіх зв'язків між ними.

Якщо застосувати цей підхід до наукової концепції В. Вернадського, тоді забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіону як місії проживання людей у певному регіоні також можна представити як сукупність семи тонких тіл (рис. 3).

Два перших рівня (тонкі тіла) є незмінним підґрунтям можливого підвищення якості та рівня життя населення. Концепція ж інноваційно-інклюзивного розвитку, базуючись на цій основі, повинна мати відповідне нормативно-правове забезпечення, яке б дозволяло збалансувати інтереси бізнесу, промисловості та всіх верств населення. Від нормативно-правової бази залежить можливість забезпечення сталого соціально-економічного розвитку території, але й певні зміни в цьому розвитку можуть стати причиною відповідних змін в нормативно-правовій базі або коригування концепції розвитку. Тобто три верхні рівня (тонкі тіла) зв'язані між собою, але ці зв'язки не є фіксованими.

Рис. 3. Структурна схема забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіону

В організмі людини природою передбачено не статичну, а динамічну рівновагу, так що все тіла можуть ненадовго частково виходити з-під захисту

тих, що знаходяться вище [11], це твердження є вірним і для запропонованої структури. Тобто коливання трьох верхніх рівнів повинні бути незнач-

ними, щоб дисбаланс, якщо він виникне, можна було усунути, доки він не став причиною деградації розвитку регіону.

Сталий розвиток, подальше зміцнення стабілізаційних процесів у виробництві, активна реструктуризація економіки старопромислових регіонів з пріоритетним розвитком як базового виробництва, так й інфраструктурних галузей, соціальна орієнтація ринкових реформ та інтеграція України у європейське співтовариство та світовий економічний простір можливі тільки при зміні акцентів в мотивації людської діяльності, переходу від переважання мотиву примноження особистого матеріального багатства до мотивів вдосконалення людини, переходу до від суто економічного до соціально-економічного розвитку держави. А це означає не тільки необхідність покращання якості та рівня життя населення, але й зростання ролі освітньо-виховної діяльності, завдяки якій у підростаючого покоління буде послідовно забезпечено набуття системи цінностей, адекватних постіндустріальному етапу розвитку суспільства.

Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку території можливо тільки на підставі науково обґрунтованої концепції такого розвитку, яка буде базуватися на ефективному й раціональному використанні природного і людського потенціалу та містити в собі не тільки заходи щодо покращання якості та рівня життя населення на цій території, а й дотримання екологічних норм та збалансування інтересів бізнесу (промисловості) та населення, тому надзвичайно велике значення має визначення найбільш вичерпного переліку індикаторів для встановлення існуючого стану соціально-економічного розвитку певного регіону та прогнозу його розвитку.

Література

1. **Стратегія** сталого розвитку: монографія; заг. ред. д.е.н. І.О. Александрова / НАН України. Ін-т економіки пром.-сті. Донецьк, 2010. 203 с. 2. **Сталий** розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: моногр. / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром.-сті. Донецьк, 2012. 534 с. 3. **Беззубко Л.В., Беззубко Б.І.** Розвиток стратегій старопромислових регіонів. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1(51). С. 40-44. 4. **Клеп Є.В.** Динаміка розвитку старопромислових регіонів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 8. С. 126-128. 5. **Ляшенко В.І., Прокопенко Р.В., Дзюба С.В.** Сценарії ринкової орієнтації зовнішньоекономічної діяльності Придніпровського економічного району в сучасних умовах. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 2 (48). С. 75-89. 6. **Снігова О.** Старопромислові регіони України: як позбутися стокгольмського синдрому.

URL: https://dt.ua/macrolevel/staropromislovi-regioni-ukrayini- yak- pozbutisya- stokgolmskogo- sindromu_.htm. 7. **Хаджинов І.В.** Старопромислові регіони України: тенденції розвитку. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2012. Вип. 1. Т. 3. С. 72-78. 8. **Харзішвілі Ю.М.** Соціо-еколого-економічний розвиток регіонів з позицій економічної безпеки (на прикладі Донецької області). *Вісник економічної науки України*. 2016. № 1. С. 149-158. 9. **Будівництво**. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ6+_u.htm. 9. **Регіональна** статистика. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm. 10. **Подводный** Авессалом. Каббалистическая астрология. Москва, 2002. Ч.1: Тонкие тела. 157 с.

Кочешкова І. М. Індикативна діагностика сталого розвитку регіонів

У статті акцентовано увагу на занепаді старопромислових регіонів, обґрунтовано потребу в урахуванні особливостей того чи іншого регіону через введення сучасних індикаторів соціально-економічного розвитку регіону. Визначено цілі й чинники сталого соціально-економічного розвитку регіону, запропоновано структурну схему забезпечення такого розвитку.

Ключові слова: регіони, сталий соціально-економічний розвиток, індикатори, структурна схема.

Кочешкова І. Н. Індикативная диагностика устойчивого развития регионов

В статье акцентировано внимание на упадке старопромышленных регионов, обоснована потребность в учете особенностей того или другого региона через введение современных индикаторов социально-экономического развития региона. Определены цели и факторы устойчивого социально-экономического развития региона, предложена структурная схема обеспечения такого развития.

Ключевые слова: регионы, устойчивое социально-экономическое развитие, индикаторы, структурная схема.

Kocheshkova I. Indicative diagnostics of sustainable development of regions

The article focuses attention on the decline of the old industrial regions, the need to take into account the specific features of this or that region is justified through the introduction of modern indicators of the socio-economic development of the region. The goals and factors of sustainable socio-economic development of the region are determined, the structural scheme of ensuring such development is proposed.

Keywords: regions, sustainable socio-economic development, indicators, structural scheme.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2018

Прийнято до друку 11.09.2018